

VEDLEGG 6

Kulturminnefaglige hensyn

Kulturminnefaglige premisser for gjennomføring av plan- og designkonkurranse for Torget og Bryggen i forbindelse med bygging av Bybanen gjennom Bergen sentrum.

KULTURMINNEFAGLIGE HENSYN

KULTURMINNEFAGLIGE PREMISSE FOR GJENNOMFØRING AV PLAN- OG DESIGNKONKURRANSE FOR TORGET OG BRYGGEN I FORBINDELSE MED BYGGING AV BYBANEN GJENNOM BERGEN SENTRUM.

BERGEN 2018

INNHold:

- Innledning
- Kulturminnefaglig gruppe
- Sammenfatning - Anbefalinger fra kulturminnefaglig arbeidsgruppe
- Bergens urbane kulturlandskap i dag
- Et riss gjennom historien : Middelalderens Bergen, allmenninger og bystruktur
- Verdensarvstedet Bryggen
- Bakgrunn for arbeidet - Politiske vedtak
- Utredninger og analyser av kulturminneverdier
- Andre skriftlige kilder
- Konkurransprogrammet for begrenset plan- og designkonkurrans for deler av Vågen i Bergen
- Arbeidsgruppens drøftinger
- Litteratur og digitale kilder

VEDLEGG: Bryggen - Outstanding Universal Value

Verdensarvstedet Bryggen

(Foto: Byantikvaren, Bergen kommune)

INNLEDNING

Da Bystyret i Bergen i 2013 fattet vedtak om trasévalg for Bybanen mot nord, ble det besluttet at man skulle ha dagløsning gjennom sentrum. I høringen i forkant av vedtaket hadde Hordaland fylkeskommune varslet innsigelse mot denne løsningen. I innsigelsesvarselet ble det foreslått en idé- og designkonkurranse, med vekt på gategrunn, lyssetting og kontaktledningsanlegg, som avbøtende tiltak for å finne akseptable løsninger for bybanen gjennom sentrum, og i særdeleshet langs Vågen foran verdensarvstedet Bryggen.

Etter kommunevalget i 2015 tiltrådte nytt Byråd. I Byrådsplattformen heter det at det skal gjennomføres en idékonkurranse for helhetlig utforming av området:

«Verdensarven skal ikke trues, men tas vare på og utvikles i samarbeid med kulturminnefaglige myndigheter. Den historiske bebyggelsen skal knyttes til sjøen på best mulig måte. (...) Byrådet ønsker å arrangere en arkitekt- og designkonkurranse for helhetlig utforming av området Torgallmenningen – Torget – Vetrilidsallmenningen – Finnegårdsgaten – Bryggen.»

Bystyret vedtok i april 2016 at det skulle opprettes en særskilt faglig gruppe med deltakelse fra kulturminnemyndigheter og supplerende kulturminnefaglig representasjon. Gruppen skulle legge de kulturminnefaglige premissene for det videre planarbeidet med gjennomføring av bybanetrasé foran Bryggen.

Denne arbeidsgruppen ble etablert 23.mars 2018 med representanter fra Fylkeskonservatoren, Universitetet i Bergen og Byantikvaren. Riksantikvaren var invitert, men valgte å ikke tre inn i gruppen ettersom de skal behandle reguleringsplanen når den foreligger. I stedet anbefalte Riksantikvaren prof. Gitte Hansen som en faglig styrking av gruppen på Riksantikvarens førstelinje ansvarsområde, som er forvaltning av den fredete middelaldergrunnen.

Det ble også opprettet en ressursgruppe for arbeidet. Gruppene ble ledet av byråd Anna Elisa Tryti. Denne rapporten er resultat av arbeidet.

KULTURMINNEFAGLIG GRUPPE

Som en oppfølging av bystyrevedtaket 88/16 ble det invitert til en arbeidsgruppe og en referansegruppe som begge tungt reflekterer kulturminnefaglig kompetanse.

Kulturminnefaglig arbeidsgruppe :

Byråd Anna Elisa Tryti (Bergen kommune)

Konst.fylkeskonservator David Aasen Sandved

(Hordaland fylkeskommune, Fylkeskonservatoren),

Spesialrådgjevar Ole Vegard Skauge (Hordaland fylkeskommune, Fylkeskonservatoren),

Spesialrådgjevar Endre Steen Nilsen (Hordaland fylkeskommune, Fylkeskonservatoren),

Prof. Siri Skjold Lexau, (Universitetet i Bergen)

Prof. Geir Atle Erslund, (Universitetet i Bergen)

Prof. Gitte Hansen, (Universitetet i Bergen)

Byantikvar Johanne Gillow (Byantikvaren, Bergen kommune)

Verdensarvkoordinator Hege Bakke-Alisøy (Byantikvaren, Bergen kommune)

Seksjonsleder Marit Sørstrøm, Byrådsavdeling for byutvikling, har vært sekretariat for gruppen.

Kulturminnefaglig referansegruppe

Gudrun Mathiesen (Stiftelsen Bryggen)

Petter Visted (Bryggens Venner)

Sigrid Samset Mygland (Bymuseet i Bergen)

Wiam Alaradi (Museum Vest)

Nina Aldin Thune (Fortidsminneforeningen)

SAMMENFATNING – ANBEFALINGER FRA KULTURMINNEFAGLIG ARBEIDSGRUPPE

Arbeidsgruppen har både konkrete innspill til selve konkurransen og noen faglige anbefalinger og premisser for arbeidet. Disse fremgår i kapittel om gruppens drøftinger, men kan sammenfattes i noen hovedpunkter. Konkurransforslagene bør ha med idéer som ivaretar fortiden og samtidig bidrar til den videre utviklingen. Autentisitetsverdier i området må optimaliseres, og opplevelsesverdier styrkes. Gruppen vektlegger krav til kulturminnekompetanse til både deltakere og jury som avgjørende for godt og gjennomførbart resultat. Vurderingskriterier må vektlegge løsninger som best ivaretar kulturminneverdiene, og visualiseringer og illustrasjoner bør vise ulike årstider og situasjoner. Det bør vurderes bruk av modell eller 3D løsninger.

Konsekvenser for kulturminneverdier er ikke prissatte konsekvenser, men like fullt vesentlige verdier det skal tas hensyn til. Gruppen har lagt en rekke premisser til grunn for arbeidet med konkurranse og regulering av bybanen gjennom det historiske sentrum. Med utgangspunkt i de kulturhistoriske verdiene, er dette er premisser som gruppen mener er nødvendige å oppfylle for å finne gode løsninger for bybanen over Torget og Bryggen innenfor de rammer som lover, konvensjoner og faglige retningslinjer gir.

Premissene og anbefalingene knytter seg til noen kjernepunkt: Løsningene skal styrke lesbarhet og opplevelsesverdiene knyttet til de historiske kvalitetene. Bergen har blikket mot sjøen og Vågen er en levende havn. At det forblir slik, er viktig for forståelsen av den kontinuerlige historien. Utformingen og bruken av byrommene, inklusiv kaiene, må ikke være til hinder for dette. Barrierevirkning, heri visuell barrierevirkning, må derfor reduseres til et minimum og det må vises en forståelse for sjøen og Vågens betydning for Bergens identitet. Dette betyr også at det må unngås gjerder eller andre fysiske hindringer foran Torget og Bryggen og at en må finne akseptable løsninger med tanke på kjøreledningsanlegg, der for eksempel ulike former for energibærere vurderes. Hensynet til verdensarven på Bryggen og øvrig verneverdig bebyggelse veier tungt. Bylandskapet fra fjell til fjord, allmenninger, historiske ferdselsårer mot, og på langs av, Vågen trekkes frem som konstituerende og vesentlig hensyn. Likeledes møtepunktene og de historiske sammenhengene i bybildet.

Bergen har historisk alltid vært en «gåby», en by formet på fotgjengeres premisser og i en menneskelig skala. Det er viktig å styrke de historiske ferdselsårene mot ulike målpunkt som Bergenhus, Vågsbunnen, Torget, Rådhuset, allmenningene, Strandsiden og ferdselsårer ut av byen. Arbeidsgruppen vektlegger også sammenhengen mellom Torget og allmenningene. Høy kvalitet i design, materialer og utførelse er en viktig forutsetning for et godt resultat. Det anbefales tradisjonelle materialer som hovedmaterialer. Designelementer og møblering må ikke skape nye faste barrierer der det ikke er nødvendig utfra sikkerhetsmessige hensyn.

Innseilingen, Vågen i Bergen

Foto: Byantikvaren, Bergen kommune

BERGENS URBANE LANDSKAP I DAG

En lun våg nær leden, en lang dal beskyttet av fjell, og en gunstig geografisk plassering med tanke på handels- og ferdselsruter, var blant forutsetningene for bydannelsen i Bergen. Fra den første bebyggelsen på østsiden av Vågen vokste byen gradvis innover langs Vågen og videre utover Nordnes, Skuteviken og Sandviken, oppover Fjellsiden og gradvis innover Bergensdalen mot Store Lungegårdsvann og Møllendal, langs det som hadde vært hovedferdselsveien mellom Holmen (Bergenshus) og kongsgården Alrekstad. Det urbane kulturlandskapet preges av de naturgitte betingelsene. Bebyggelsen er lav og terrengtilpasset oppover de bratte fjell- og åssidene. Det historiske Bergen har derfor småskala, tett, trehusbebyggelse med et nett av ferdselsårer i form av smitt og smau som følger terrengformasjoner, men også raskeste vei til ulike målpunkt – ofte havnen og torget. Den

tette bebyggelsesstrukturen er bare gjennomskåret av byens hovedferdselsårer og allmenninger som strekker seg fra fjellsiden og åsryggene ned mot sjøen, både mot Vågen og Nøstebukten vest for Nordnes.

De historiske eiendomsstrukturene har vært bestemmende for bebyggelsen. Mot sjøen har bebyggelsesmønsteret vært preget av langstrakte og smale nærings- og boligeiendommer, noe som gav flest mulig direkte tilkomst til havnen med pakkbodene. Dette er fortsatt lesbare strukturer i deler av sentrum. De eldste trehusene følger i stor grad den tradisjonelle vestlandske byggemåten og planløsningen, men er gitt fasadeutforming og detaljering som speiler europeiske stilimpulser

Kart over Bergen sentrum

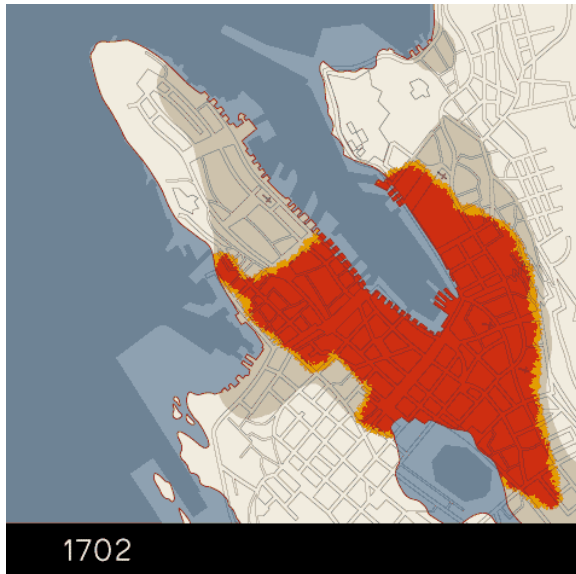
(kilde: Bergen kommune)

og arkitekturideologi, som regel funnet i langt større bygninger enn det bergenserne kunne vise til. Dette betegnes ofte som et uttrykk for den historiske byens internasjonale orientering.

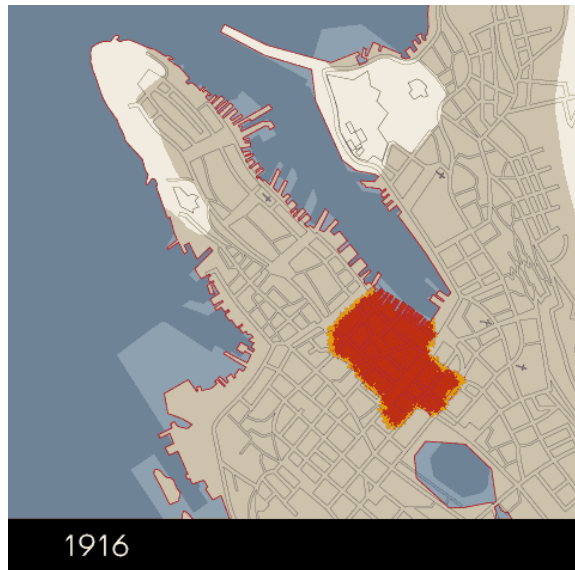
Mot slutten av 1800-tallet førte blant annet bedre kommunikasjon til at vi i større grad fikk felles europeiske byplan- og arkitekturidealer, noe som også gjenspeiles i Bergens byutvikling. Murtvang var effektivt innført med ny bygningslov på midten av 1800-tallet og den kontinentalpreget «Cityarkitekturen» vokste frem. Vi fikk mondene handelsstrøk og promenadegater. I denne perioden ble også den sydligste delen av Bryggen, mellom Vetrilidsallmenning og Nikolaikirkeallmenning, revet. Dette skjedde etter en regulering til rette kvartaler og ny arkitektur. Gjennom behandlingen av reguleringsplanen kom det tydelig frem at man ønsket et historiserende uttrykk som skulle gjenspeile tilknytningen til de nordtyske Hansabyene, og resultatet er da også nært beslektet med arkitekturen i disse byene. I de nye kvartalene var det planlagt i hovedsak for næring og noe bolig. Dette er for øvrig den eneste delen av bebyggelsen rundt den indre Vågen som ble revet som følge av en saneringsplan, og ikke som følge av brann.

Bergen har vært herjet av et utall bybranner. Noen var begrenset til relativt små områder, mens noen har vært svært omfattende og ødeleggende. Brannen i 1702 regnes som den største bybrannen. Den la

også det meste av byen i ruiner. Den siste bybrannen var i 1916. Den startet på Østre Murallmenning og strakte seg fra Den Nationale Scene til brannstasjonen i Christies gate. 380 eiendommer brente i løpet av ti timer og 2700 mennesker ble hjemløse.

Kart som viser utbredelsen av 1702-brannen. (kilde: bergenskartet, histos.no)

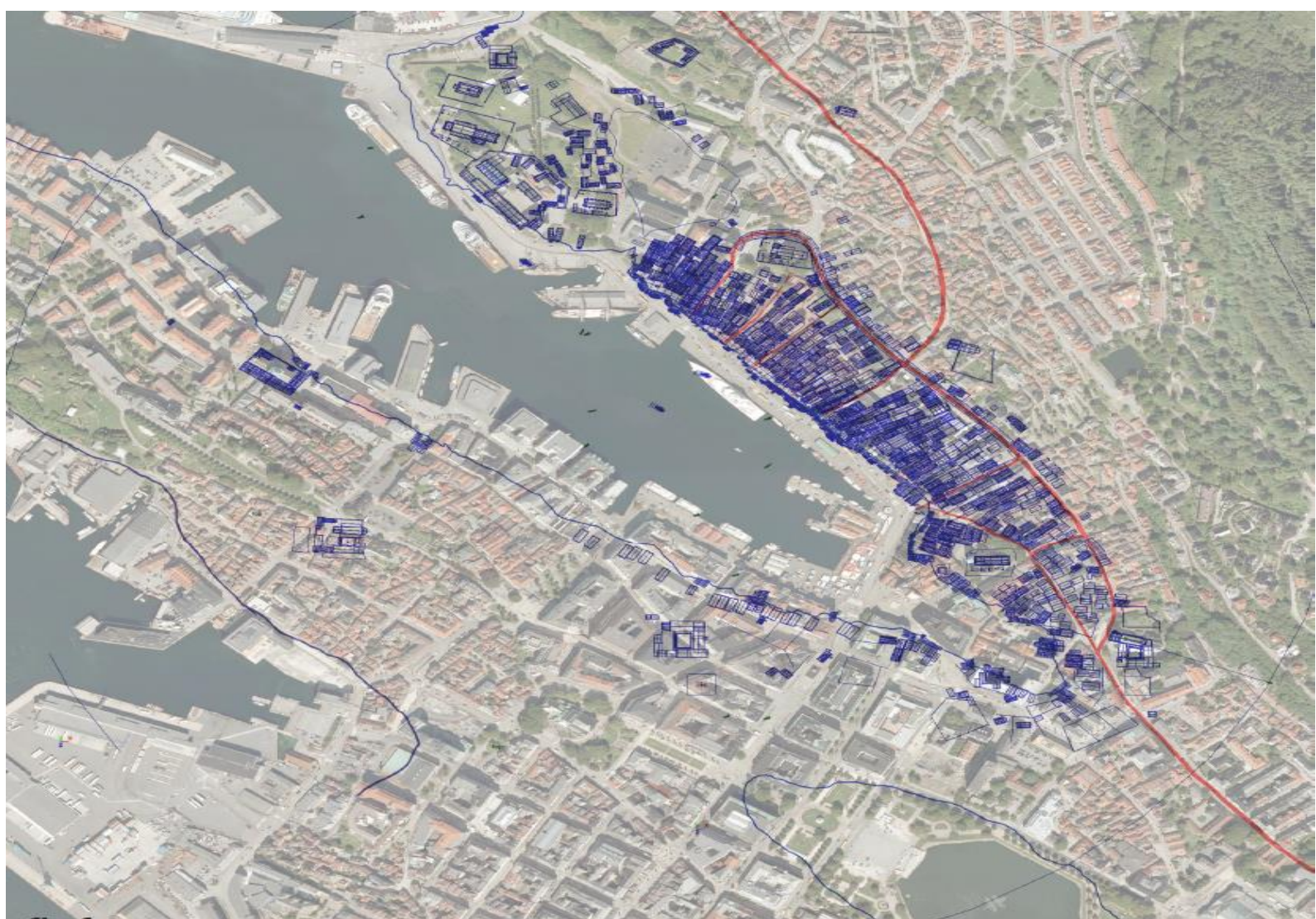

Kart som viser utbredelsen av 1916-brannen. (kilde: bergenskartet, histos.no)

Bybrannene har også vært effektive byutviklere i Bergen. For hver bybrann ble det gjort endringer, som f.eks utvidelser av allmenninger, og anleggelsen av C.Sundts gate etter en brann i 1901. Etter brannen i 1916 ble det utlyst en internasjonal reguleringskonkurranse. Denne ble vunnet av Albert Lilienberg med Georg Greve på 2.plass og de to utformet sammen reguleringsplanen vedtatt i 1917. Dette er fortsatt gjeldende reguleringsplan for det såkalte «1916-området» - fra DNS til Vågen og fra Østre Murallmenning til Christies gate.

Reguleringsplanen var drastisk og omformet området totalt. Den tradisjonelle trehusbebyggelsen ble byttet ut med et moderne forretningsstrøk med store gårder og brede, rette gater. Sjøbodene langs Vågen ble erstattet av en stor åpen steinkai og den brede forretningsgaten Strandkaien. Bebyggelsen ble i hovedsak reist i perioden 1917 til 1940. Sammen med etableringen av dampskipskai og utvidelse av kaiarealet på østsiden fra 1880-tallet og frem til 1920-tallet, ga dette utforming av kaiene slik vi ser dem i dag.

Bebyggelsen preges av høye kvaliteter i både utforming og materialbruk. Bebyggelsen fremstår som harmonisk, og viser samtidig en viktig overgangsperiode i den norske arkitekturhistorien fra det nybarokke Svaneapoteket til det funksjonalistiske Sundt-bygget fra 1937.

Ortofoto av dagens bylandskap, der strandlinje, middelalderbebyggelse og kjente ferdselsveier er markert (kilde: Arkikon, Byantikvaren, Bergen kommune).

ET RISS GJENNOM HISTORIEN : MIDDELALDERENS BERGEN, ALLMENNINGER OG BYSTRUKTUR

Kontakten mellom Vestlandet og resten av det nord-atlantiske området kan spores tilbake til Vikingtiden da kommunikasjon og ferdsel tok seg opp i hele Europa. Vi ser også spor av denne kontakten i våre vestlandske byggetradisjoner som har fellestrekk med historiske byggetradisjoner på de nordatlantiske øyene.

Bergen ble grunnlagt på 1000-tallet. Fra 1100-tallet var Bergen en etablert by preget av handel med kontinentet, der tørrfisk fra nord ble utvekslet med korn og forbruksvarer fra sør. Både handel, kongemakt og en sterk bispestol var samlet her, og byen var blant Nordens største byer gjennom hele middelalderen. Om sommeren var det travel handelsvirksomhet med mange tilreisende og et yrende liv. Fra midten av 1200-tallet begynte utenlandske handelsmenn også å tilbringe vintermånedene her.

Slik sikret de seg et gunstig utgangspunkt for sommerens handel. Fra 1350 etablerte hanseatene et eget gilde eller «Kontor» på Bryggen, slik de hadde også i Brügge, London og Novgorod. Den siste sekretæren for kontoret reiste fra Bergen i 1761, arkivet ble sendt til Lübeck i 1764, og den siste hanseatiske stuen stengt få år etter. På det tidspunktet hadde de fleste kjøpmenn på Bryggen tatt borgerskap i Bergen og opprettet Det nordiske kontor i 1754. (Også kalt det norske, bergenske eller handelskontoret).

«Det norske kontor» fortsatte handelsvirksomheten fra Bryggen. Fortsatt i dag drives det handel på Bryggen, og om varene, og de tilreisende om sommeren, er annerledes, er det likevel på mange måter en ubrutt tradisjon tilbake til middelalderens internasjonale Bergen.

Da Bergen ble grunnlagt på 1000-tallet ble det gjennom flere reguleringer lagt ut parseller, grunn til kirkebygg, allmenninger langs Vågen og etter hvert også i Vågsbunnen. Eiendomsgrensene som ble etablert da, er fremdeles sporbare, også i verdensarvstedet Bryggen.

I forhold til dagens bybilde var det mye mer vann å se i Bergens tidligste århundre. Den opprinnelige strandlinjen rundt år 1000, ligger opp til 130 meter innenfor dagens kaifronter. Det henger sammen med at en gjennom middelalderen bygget stadig lengre ut i Vågen. Man ønsket å få bedre havneforhold for store handelsskip. Ned over dagens Vetrilidsallmenning løp det i byens første århundre en elv med en bro som kunne krysses når en skulle ut i

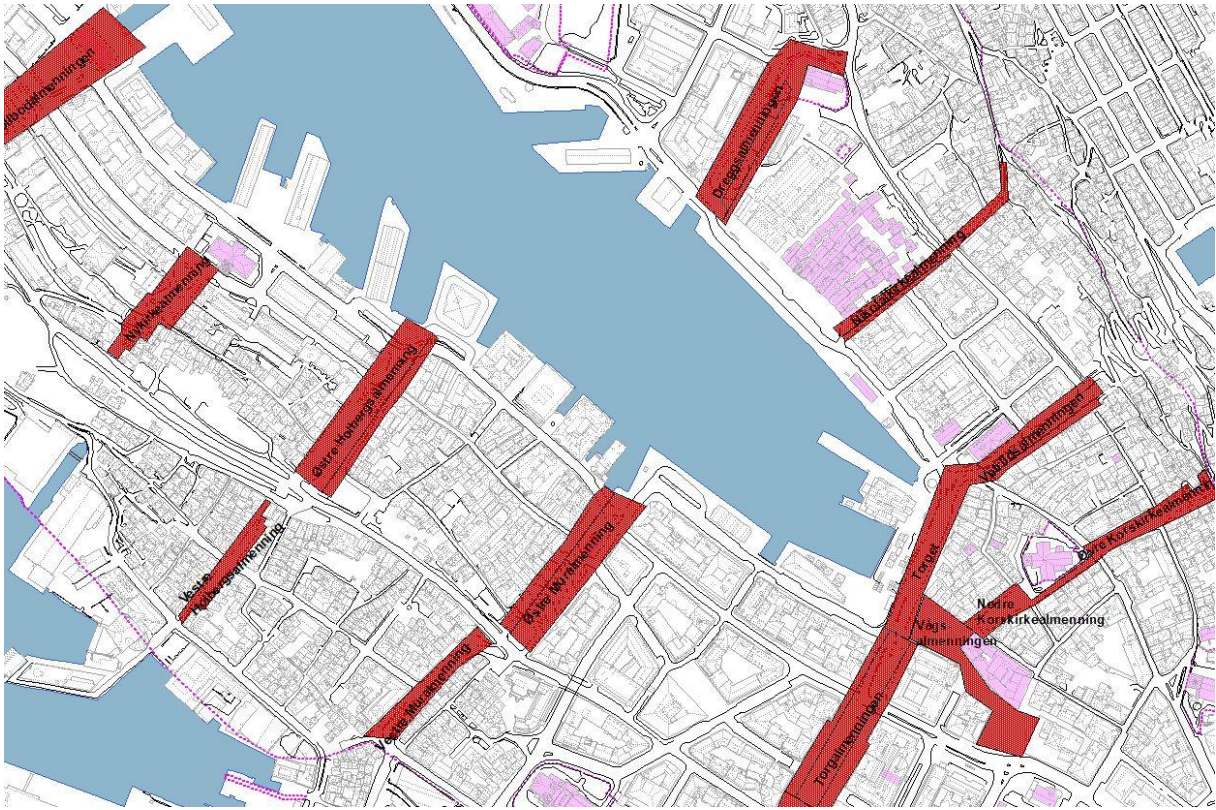

Kartillustrasjon som viser opprinnelig strandlinje, bekkeløp og naturtopografi (kilde: J. Haukedal/G.Hansen)

byen gjennom Vågsbunnen eller videre sørover. Øverst på dagens Vetrilidsallmenning, rett nedenfor Fløibanen, kunne en vanne hester og kreaturer, og byfolkene kunne hente ferskt vann fra en stor kum som var bygget her. Dette området var et møtepunkt som ofte ble besøkt av omreisende kam-makere, skomakere og metallhåndverkere. Håndverkerne laget rimelige småting og nødvendigheter til byens innbyggere, slik at både rike og mer alminnelige folk kunne kjøpe moteriktig kram som passet deres pengepung.

En by av en viss størrelse, slik som Bergen, fordret også organisering og en plan. Sjøtilkomst var en viktig premis for bylivet, og allerede i vår første skriftlige «reguleringsplan», Magnus Lagabøters bylov fra 1276, ble allmenningene beskrevet. Dette var felles byrom som skulle sikre alle menns rett til

fellesarealer og sjøtilkomst, og strakte seg fra fjellside og ned til Vågen. Allmenninger var, og er, byens varemerke og er konstituerende for byens utforming og byliv.

Dagens allmenninger og fredete bygg

(kilde: Byantikvaren, Bergen kommune)

Middelalderens allmenninger var smalere enn dagens. Magnus Lagabøter foreskrev bredden på streter (hovedgatene på langs av Vågen, som Øvrestretet og Sutarestretet (Kong Oscars gate)), allmenninger og også bredden på det som ble definert som gater og passasjer. Allmenningen skulle være 8 alen (4,42m) bred. Dagens Nedre Hamburgersmug er en tidligere allmenning og en indikasjon på bredden. Både Vetrlidsallmenning (Middelalderens Autaalmenning) og Nikolaikirkeallmenningen (Middelalderens Breidaallmenning) kan føres tilbake til 1276, mens Dreggsallmenningen går enda lengre tilbake i tid. Den kan ha vært den aller første allmenning i Bergen, og var sannsynligvis en del av Øystein Magnussons byplan fra 1100-tallet. Allmenningen førte fra en 'offentlig kai' til Mariakirken. Gateløpet er godt kjent arkeologisk.

Magnus Lagabøters bylov fastsatte også gatebredden til cirka en meter. Dette finnes igjen for eksempel i de smale passasjene i Vågsbunnen mellom Hollendergaten og Vågen; Smalgangen og Dyvekegangan. Før bybrannen i 1702, var Hollendergaten (tidl. Engelskmannstredet) gjennomfartsåren for dem som skulle fra Bryggen til vestsiden av Vågen. Bebyggelsen strakte seg da helt frem til sjøkanten, og det var ingen naturlig tverrforbindelse utenom Hollendergaten.

Magnus Lagabøters bylov satte også premisser for hvor ulike funksjoner skulle plasseres; Skomakergården i Vågsbunnen kan ennå gjenfinnes i gatenavn som Skostredet, midt i middelalderens Bergen.

Etter utallige bybranner fikk allmenningene også funksjon som brangater i trebyen Bergen. Flere nye allmenninger ble etablert gjennom århundrene og bredden økte for hver bybrann som herjet. Fortsatt er allmenningene viktige konstituerende elementer i byen og det store landskapsrommet.

Ved Nikolaikirkeallmenningen (Breidaallmenning) lå opprinnelig byens rådhus og torg. Sammen med Nikolaikirken øverst på allmenningen fulgte dette en tradisjonell nordtysk og skandinavisk bytradisjon med plassering av kirke, rådhus og torg i sammenheng.

Hanseatenes etablering på Bryggen midt på 1300-tallet førte til at byens egne borgere gradvis etablerte sin handelsvirksomhet på vestsiden av Vågen, på Strandsiden. Her var det riktignok dårligere havneforhold enn på Bryggen, men like fullt en gunstig plassering med tanke på sjøfarten og Vågen som havn. Slik vokste byen også gradvis utover på vestsiden av Vågen mot Erkebispegården på Nordnes, og helt ut til Nordnespynten.

Scholeus-stikket, det eldste Bergensprospektet ble tegnet av Hieronymus Scholeus 1588

(kilde: marcus.uib.no)

Hanseatene ble etter hvert så dominerende på Bryggen at byens borgere ønsket seg nytt rådhus og torg borte fra Bryggen. Dette ble etterkommet av Lensherre Christoffer Valkendorf i 1558. Den gamle rådstuen på Breidaallmenning (Nikolaikirkeallmenning) ble da utleid til hanseatene, mens byens borgere fikk overta Valkendorfs nybygde bolig som rådhus. Dette er bygget som vi i dag kaller «Gamle rådhus» og hvor Bystyret i Bergen fortsatt har sine møter.

Torget ble først flyttet til området ved Nedre Vågsallmenning. Da Nedre Korskirkeallmenning og Vågsallmenningen (Rådstueallmenning) ble etablert i 1582, ble torget flyttet utover til møtepunktet mellom allmenningene. Med nærheten til Domkirken (1150-tallet, domkirke fra 1537) og Korskirken (1100-tallet) var sammenhengen mellom kirke, rådstue og torg gjenetablert i det som på 1500-tallet var blitt midt i byen.

120 år senere kom den største bybrannen i Bergens historie. Brannen i 1702 la det meste av byen i ruiner. Ved gjenoppbyggingen ble det etablert en ny forbindelse på sjøsiden av Vågsbunnens bebyggelse. Med den nye utfyllingen flyttet også torget med ut mot sjøen og fikk dermed det som er dagens plassering innerst i Vågen.

Prospekt over innseilingen til Vågen 1830, Dreyer

(kilde: marchus.uib.no)

Bergen var Norges desidert største by helt frem til 1830-tallet. På tross av kongelige forordninger etter de store bybrannene om å gjenoppbygge husene som mer brannsikre murbygninger, fortsatte bergenserne ufortrødent å bygge i tre, også i den tette byen. Tomtene lå der med sine grenser, og sine tomteeiere, treteknologien var kjent og velprøvd, byggematerialene kortreiste, og ikke minst gikk byggingen raskt, slik at man fortrest mulig kunne gjenoppta sin virksomhet. Det var dessuten langt til København og byggingen var gjennomført før de lokale myndighetene rakk å gripe inn.

Den internasjonale innflytelsen var likevel sterk, og i Bergens småskala trehusbebyggelse er internasjonale stilimpulser, som i stor grad er knyttet til stein- og murarkitektur, koblet med den lokale byggeskikken til det som i dag ofte kalles «Bergenshus». En slags fellesbetegnelse for den stedege bergenske urbane trearkitekturen som likevel har stor bredde i både uttrykk, størrelse og alder.

Bergen er slik en historisk by med stor tidsdybde hvor ulike perioder, hendelser og forordninger har satt sine synlige spor i gatestruktur og bebyggelse. Slik fortelles historiene om en bys utvikling og vekst, impulser, verdier og prioriteringer gjennom århundrer på en vandring gjennom byen. Både enkeltvis og samlet utgjør disse kulturminnene byens identitet og særpreg. Sammen med de topografiske betingelsene, utgjør dette Bergens urbane kulturlandskap. Både bebyggelsen og de åpne arealene er svært sårbare for endringer og inngrep.

Spesielt gjelder dette hensynet til verdensarvstedet Bryggen og Bryggens omgivelser.

Verdensarvstedet Bryggen, steinkjeller

(foto: Byantikvaren, Bergen kommune)

VERDENSARVSTEDET BRYGGEN

Innskrivingen

Innskrivingen av Bryggen på UNESCOs liste over verdens kultur- og naturarv går tilbake til 1979 og er en av de aller første innskrivingene på verdensarvlisten (nr 59) sammen med Urnes stavkirke (nr 58). For innskriving på verdensarvlisten, må stedet oppfylle minst ett av ti kriterier. I dag brukes ofte en rekke av kriteriene ved nominasjoner, men i starten var ikke dette vanlig. Bryggen ble innskrevet etter innskrivingskriterium 3):

To bear a unique or at least exceptional testimony to a cultural tradition or to a civilization which is living or which has disappeared. (1979)

Selve innskrivingsteksten for Bryggen gjenspeiler dette:

«Bryggen bears the traces of social organization and illustrates the use of space in a quarter of Hanseatic merchants that dates back to the 14th century. It is a type of Northern «fondaco», unequalled in the world, where the structures have remained within the cityscape and perpetuate the memory of one of the oldest large trading ports of Northern Europe. »

(<https://whc.unesco.org/en/list/>)

Beskrivelse

Bryggen er det historiske havnedistriktet i Bergen, som er en av Nord-Europas eldste havnebyer. Bergen ble etablert som handelssenter allerede på 1200-tallet. I 1350 etablerte Hanseatene et Hanseatisk «Kontor» på Bryggen i Bergen. Dette var et av fire hanseatiske kontor i Nord-Europa. De andre lå i Brügge, London og Novgorod. Dette var ikke Hansabyer, slik som de tyske hjemhavnene, men nærmest for «kolonier» å regne. Gradvis overtok hanseatene eierskapet til gårdene på Bryggen og kontrollerte handelen med tørrfisk fra nord i henhold til kongelige privilegier. Det hanseatiske kontoret i Bergen er det eneste man fremdeles finner stående bygningsmessige spor av.

Bryggen har vært hjemsoekt av flere branner gjennom århundrene. Arkeologiske undersøkelser har vist at bygningene ble gjenoppbygget på de tidligere strukturene, og med de samme lokale byggeteknikker. Dagens bygninger ble reist like etter den store bybrannen i 1702. Den kompakte middelalderbebyggelsesstrukturen på Bryggen er bevart, med lange smale husrekker organisert i gårder langs smale passasjer ned mot sjøen. Passasjene hadde funksjon som gårdsrom, og var funksjonelt utformet med tanke på handels- og lagervirksomhet. I dag er 62 bygninger bevart. Dette er bare cirka en tredjedel av den opprinnelige bebyggelsen som ble gjenreist etter 1702. Den gjenværende bebyggelsen viser hvordan bebyggelsen fungerte og hvordan hanseatene levde og virket i familieløse hushold med et sosialt fellesskap innenfor den enkelte gården. Bygningene på Bryggen er i to til tre etasjer, er bygget som en kombinasjon av laft og stolpekonstruksjoner, og har gavler mot Vågen. I dag er denne rekken av gavler et ikonisk bilde av både Bryggen og Bergen.

Bakerst i gårdene lå schøtstuene, bygninger for matlaging og opphold. Dette var de eneste bygningene som ble oppvarmet om vinteren. Steinbygningene, steinkjellerne, i bakkant av Bryggen var ildsikre bygninger for lagring av verdier. Disse fant man igjen mange steder i middelalderens Bergen, som eneste forsikring mot brann. Mange av disse eksisterer fortsatt helt eller delvis, men ofte bygget inn som deler av større hus. Særlig finner vi dem i Vågsbunnen, på Bryggen og området bakenfor, men der er også flere bevart i området ved gamle Strandgaten («Gågaten»), der også den gamle bebyggelsesstrukturen i stor grad er bevart.

Bebyggelsen på Bryggen ble tilpasset hanseatenes livsform ved hansakontoret. De tyske handelsmennene bodde på Bryggen og hadde også sine lager og handelshus her. Hanseatene på Bryggen hadde egne lover og regler og var avsondret fra byen for øvrig, i hvert fall i teorien. «Det Tyske Kontor» ble først avviklet på 1760-tallet, som det siste av de fire hansakontorene. Det ble da erstattet av det Nordiske (eller norske) Kontor, initiert av handelsmenn med overvekt av tysk opprinnelse.

Utsyn mot Bryggen og Sandviken i bakgrunnen
(Foto: Byantikvaren, Bergen kommune)

Utsyn mot Vågsbunnen, med Fjellsiden og Fløyen i bakgrunnen (Foto: Byantikvaren, Bergen kommune)

Integritet og autentisitet

I verdensarvsammenheng snakker man også om verdensarvstedets autentisitet og integritet. For Bryggen er integriteten her knyttet til at den gjenværende delen av det opprinnelige Bryggen er tilstrekkelig til å gi en opplevelse av middelalderens havnekvartar, og viser også Bryggens tilknytning til bebyggelsen rundt og dens plass i det urbane bylandskapet. Finnegården (Hanseatisk museum) er en del av verdensarven og viser også den opprinnelige avgrensingen av bebyggelsen mot sør. Autentisiteten, slik den er beskrevet på verdensarvlisten, er i stor grad knyttet til struktur og materialbruk, og til tradisjonshåndverket som praktiseres i restaureringsarbeidet. Restaureringen av Bryggen startet for alvor på 1960-tallet, og har siden opprettelsen av Prosjekt Bryggen tidlig på 2000-tallet hatt et stort fokus på de opprinnelige byggematerialene og byggeteknikkene. <http://prosjektbryggen.no/>

(Se vedlegg med Bryggens beskrivelse og innskriving fra verdensarvlisten for mer detaljer.)

Verdensarvbyen

Som nevnt, er bare en del av den opprinnelige Bryggen-bebyggelsen bevart. Slik var det også da Bryggen ble innskrevet (Den siste større brannen på Bryggen var i 1958, da deler av Holmedalsgården brente).

På komitémøtet i 1984 uttrykte verdensarvkomiteen (World Heritage Committee) noen betraktninger rundt historiske byer med verdensarvstatus. De trakk frem sårbarheten knyttet til de historiske byene og bystrukturene, og utfordringene med ivaretagelse av urbane historiske landskap. Verdensarvkomiteén skilte mellom flere kategorier av historiske byer, og trakk frem Bryggen som eksempel på betydningen av slike «rester» av bebyggelse:

«Bydeler, kvarter, eller isolerte objekter, som, selv om det bare er en rest som har overlevd, klart viser karakteren til en historisk by som har forsvunnet. I slike tilfeller skal de resterende bygningene være adekvate som indikasjon på et tidligere hele. Eksempler inkluderer det islamske distriktet i Kairo og Bryggen distriktet i Bergen.» (vår oversettelse)

Verdensarvkomiteen uttalte seg også om de historiske byene generelt:

«Historiske byer har i sin karakter utviklet seg over tid og vil fortsette å utvikles under påvirkning av sosioøkonomiske og kulturelle endringer, noe som gjør vurderingen av byens autentisitet vanskeligere og enhver konserveringspolitikk problematisk.» (vår oversettelse)

Buffersone

For å sikre helheten og sammenhengene som verdensarvstedene, eller verdensarvområdene, er en del av, etableres det i dag formelle buffersoner når nye verdensarvsteder skrives inn på Verdensarvlisten. På Bryggens innskrivingstidspunkt (1979) var fokuset rettet mer mot objektene enn sammenhengene, og man etablerte heller ikke buffersoner rundt verdensarvstedene. Bryggen har derfor ingen slik buffersone formelt anerkjent av UNESCO. Løsningen for å sikre de internasjonale verneverdiene gjennom byutviklingen, ble en lokal reguleringsplan vedtatt av Bergen kommune: *Reguleringsplan for Vågen, kaiene og Bryggen*. Planen ble vedtatt i 2006 og har som formål å verne verdensarvverdiene knyttet til Bryggen. Planen ble utarbeidet i tett samarbeid med Riksantikvaren, og viser en erkjent, men uformell, buffersone for Bryggen.

I 2005 forelå en forvaltningsplan for verdensarvstedet Bryggen. Arbeidet med å revidere denne settes i gang nå, i regi av Verdensarvrådet og med verdensarvkoordinatoren som prosjektleder. I forbindelse med ny forvaltningsplan skal også Bryggens oppsluttende verdier kartlegges. Dette vil danne grunnlag for en avgrensning av en formell buffersone for Bryggen som inkluderes i innskrivingen på verdensarvlisten.

Hele landskapsrommet rundt Vågen er viktig for forståelsen av Bryggen, og for Bergen som historisk internasjonal havneby. Hensynet til verdensarvverdiene knytter seg derfor til hele den historiske byen.

Dagens situasjon, verdensarvstedet Bryggen

(foto: Byantikvaren, Bergen kommune)

BAKGRUNN FOR ARBEIDET – POLITISKE VEDTAK

Byrådet

I Byrådsplattformen fra høsten 2015 adresseres Bybanen eksplisitt:

«Bybanen skal være ryggraden i kollektivsystemet i Bergen. Konseptet med god synlighet og tilgjengelighet har gjort Bybanen til en stor suksess. På samme måte som Bybanen har fått flere reisende over fra bil til bane på den sørlige traseen, er dette også målet for traseen vestover og nordover. Bybanen skal også være en motor for bærekraftig byutvikling, og legge til rette for vekst og fortetting langs traseen. (...) Trasévalg til Åsane: Byrådet ønsker å ta ansvar for å få vedtatt et nytt og bedre trasévalg til Åsane som samtlige av byrådspartiene kan stille seg bak. For de tre delstrekningene nordover legger byrådet derfor det følgende til grunn for reguleringsarbeidet:

- Sentrum: Byrådet legger til grunn alternativ 1Aa, også kjent som «dagløsningen» langs Bryggen. Verdensarven skal ikke trues, men tas vare på og utvikles i samarbeid med kulturminnefaglige myndigheter. Den historiske

bebyggelsen skal knyttes til sjøen på best mulig måte. Byrådet vil ta initiativ til en mulighetsstudie for positiv utvikling av Bryggen sammen med tilknyttede aktører. Byrådet ønsker å arrangere en arkitekt- og designkonkurranse for helhetlig utforming av området Torgallmenningen – Torget – Vetrilidsallmenningen – Finnegårdsgaten – Bryggen. Bryggen skal bli bilfri. En forutsetning for dette er at det skal utredes og legges til grunn trafikkregulerende tiltak som motvirker at andre deler av det lokale veisystemet, som Øvregaten, Nye Sandviksvei og Sandviksveien, får økt trafikkbelastning. Ringvei Øst/E39 utenom Bergen sentrum skal prioriteres for å oppnå dette.»

https://www.bergen.kommune.no/bk/multimedia/archive/00248/Politisk_plattform_248283a.pdf

Bystyret

I sak 88/16 (20.april 2016) behandlet Bystyret bybanesaken. To punkt i vedtaket (4.- 5.) knyttes direkte til denne gruppens arbeid:

4. Det startes opp forberedende arbeid for traseen gjennom sentrum ved opprettelse av en arbeidsgruppe med deltakelse fra kulturminnefaglige myndigheter og supplerende kulturminnefaglig representasjon. Dette arbeidet skal legge premisser for det videre planarbeidet.

5. Det skal arrangeres arkitekt- og designkonkurranse for utforming av området Torget – Vetrilidsallmenning – Finnegårdsgaten – Bryggen.

Fra Byrådets innstilling til saken:

«Etter Byrådets vurdering er nøkkelen til å lykkes med denne traseen at kulturminnefaglige vurderinger blir særlig vektlagt i tidlig fase i arbeidet, jf. nevnte høringsuttalelse fra Hordaland fylkeskommune og ellers tilsvarende vurderinger fra Riksantikvaren. Derfor ønsker byrådet å opprette en arbeidsgruppe med deltakelse fra kulturminnefaglige myndigheter og supplerende kulturminnefaglig representasjon som skal legge premisser for det videre arbeidet med traseen. Denne gruppen vil også gi kulturminnefaglige premisser for arkitekt- og designkonkurransen for helhetlig utforming av området Torgallmenningen-Torget-Vetrilidsallmenningen-Finnegårdsgaten-Bryggen. I den sammenheng ønsker byrådet å få vurdert en synliggjøring av det gamle sentrum i middelalderbyen, knyttet til dagens Nikolaikirkeallmenning med den gamle aksene kirke-rådhus-torg.»

Hordaland fylkeskommune

Fylkesutvalget behandlet Hordaland fylkeskommunes høringsuttalelse til «Forslag om bybanetrasé sentrum – Åsane» den 31.oktober 2013. I vedtaket varsles en innsigelse til dagalternativet i sentrum dersom summen av avbøtende tiltak ikke er tilstrekkelige. I vedtaket heter det:

«I delområde A-Sentrum, blir alternativ IAa anbefalt som trasé:

Trasevalget føreset:

- *At en fjernar, eller sikrar fjerna, det meste av ordinær biltrafikk framom Bryggen.*
- *at en ikkje set opp gjerdar eller andre fysiske hindringar framom Torget og Bryggen*
- *at ein finn akseptable løysingar for køyreleidningsanlegg*

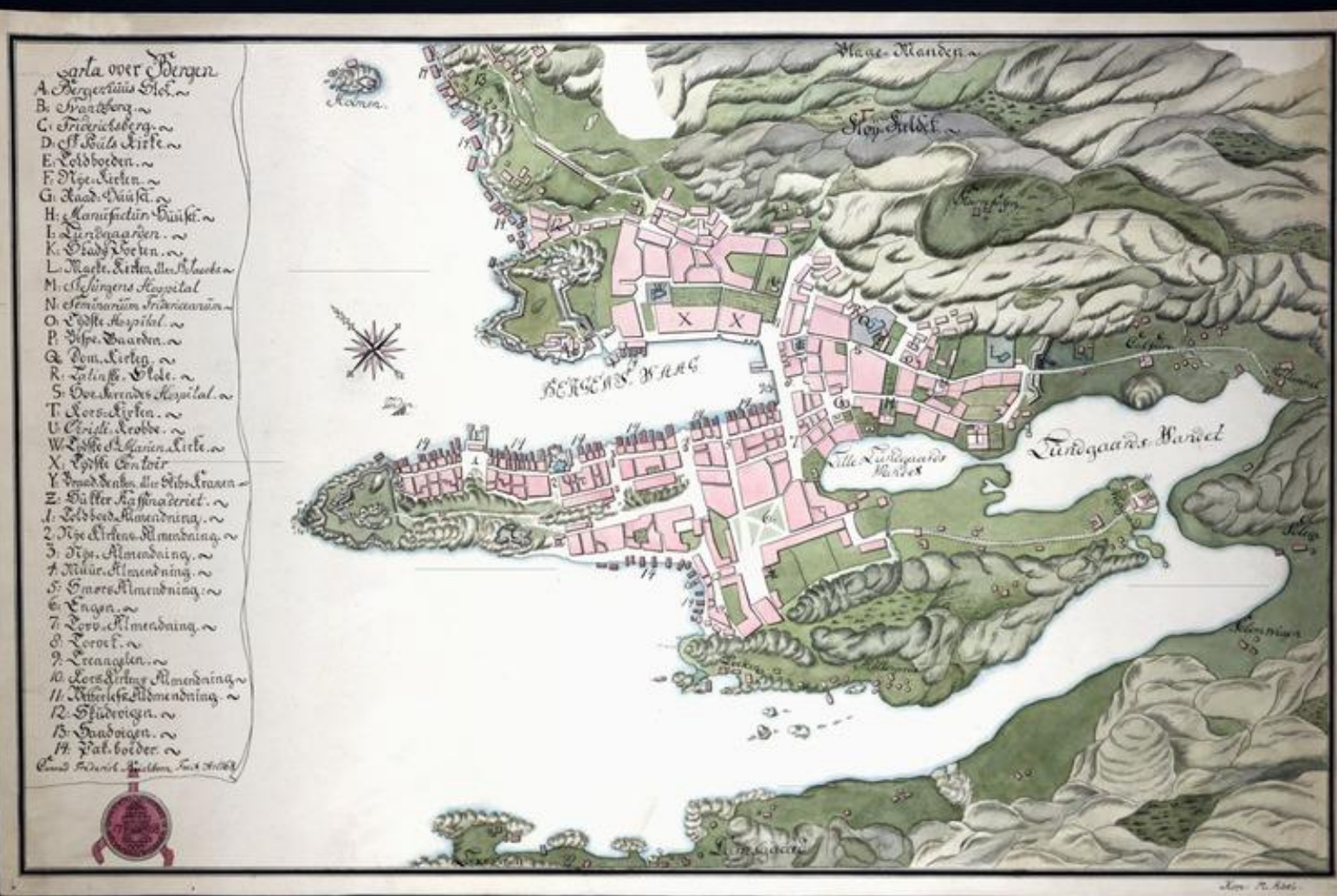
Som avbøtande tiltak knytt til barriereverknad ber fylkesutvalget om at ein i reguleringsarbeidet ser nærare på:

- *batteri eller andre energiberarar som straumkjelde framfor Torget og Bryggen.*
- *Arkitekt/designkonkurrans for Torget med vekt på gategrunn, lyssetting og kontaktleidningsanlegg*
- *Reduksjon av barriereverknaden for verdsarvstaden Bryggen i form av kotehøgde for bybanesporet.*
- *Auka avstand til Finnegården.*

Fylkesutvalet ser det som viktig at det vert gjennomført tiltak som avlastar:

- *Trafikk som kan være i konflikt med framkomst til bybanen.*
- *Den trafikale belastninga for dei kulturhistoriske miljøa i sentrum og Sandviken.*
- *Den trafikale belastningen på bebuarane i sentrum og Sandviken.*

Dersom summen av dei avbøtande tiltaka ved ein daglinjeløysing ikkje vert tilstrekkelege for å ivareta nasjonale og internasjonale kulturminneverdiar, kan det bli aktuelt å vurdere motsegn til dagalternativa gjennom sentrum.»

Carta over Bergen, C.F.Reichborn, 1768

(Kilde: marcus, uib.no)

UTREDNINGER OG ANALYSER AV KULTURMINNEVERDIER

Det er tidligere gjort flere utredninger av kulturminneverdier som berører det aktuelle området. Noen av dem er av eldre dato, basert på de kilder og verktøy som var tilgjengelige på det tidspunkt. De kan likevel inneholde informasjon som kan være nyttige i denne sammenheng. Blant annet er det flere av Bergen kommunes kulturminnegrunnlag som berører området. Kulturminnegrunnlagene er kulturhistoriske rapporter utarbeidet av Byantikvaren i forbindelse med offentlige planarbeid. Kulturminnegrunnlagene retter først og fremst oppmerksomheten mot det helhetlige kulturmiljøet og tar utgangspunkt i fire hovedtema: Topografi og tidlig historie (heri kulturlandskap), ferdselsårer, bebyggelsesstruktur og særskilte enkeltobjekt og anlegg. Enkeltobjektene i kulturminnegrunnlaget er således ikke en uttømmende liste over enkeltminner i planområdet, men et lite representativt utvalg av disse. Kulturminnegrunnlagene finnes på Byantikvarens hjemmeside:

www.bergen.kommune.no/byantikvaren

Kulturminnegrunnlag Sentrum (1999)

Kulturminnegrunnlag Sentrum ble laget av Byantikvaren i forbindelse med Kommunedelplan for Sentrum, som ble vedtatt i 2001. Dette er et svært overordnet kulturminnegrunnlag som blant annet viser bebyggelsesstrukturer og allmenninger/gatestrukturer på bynivå. I planen ble det lagt opp til at dette skulle suppleres med et mer detaljert kulturminnegrunnlag for hele området, men dette er ikke gjennomført. Kulturminner registreres derfor ytterligere i forbindelse med regulering og enkeltsaker.

<https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/avdelinger/byantikvaren/9671/article-16745>

Kulturminnegrunnlag for reguleringsplan Vågen, kaiene og Bryggen (2003)

Dette kulturminnegrunnlaget ble utarbeidet av Byantikvaren i 2001-2003 i forbindelse med reguleringsplan for området rundt Vågen, beskrevet som en buffersone rundt verdensarvstedet, som nevnt over. Kulturminnegrunnlaget er utformet som et kulturminnegrunnlag på *nivå 2* som er mer detaljert enn et ordinært kulturminnegrunnlag, men hvor utgangspunktet likevel er de fire hovedtema nevnt over. Kulturminnegrunnlaget har en omfattende tekstdel og en rekke kart sortert på tre nivåer: «Grunnlagskart» med grunnleggende fakta og observasjoner, «Sammenstillingskart» der ulike grunnlagskart sammenstilles for å vise sammenhenger, og til slutt «Oppsummeringskart» som blant annet viser sårbarhet for endringer på objektnivå. De åpne arealene som berøres av konkurransen er alle avmerket som sårbare for endringer. I det ligger det at det må tas særlige hensyn til kulturminneverdier i disse byrommene.

<https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/avdelinger/byantikvaren/9671/article-22519>

Kulturminnegrunnlag for bybanen Bergen sentrum- Åsane (2012)

Kulturminnegrunnlaget er knyttet til bybanepanleggingen og ble laget av Byantikvaren i forbindelse med trasévalgene for bybanen til Åsane. Dette kulturminnegrunnlaget er på et grovt og overordnet nivå, konsentrert om det som var aktuelle trasévalg i 2012. Kulturminnegrunnlaget viser samtidig sårbarhet på et svært detaljert nivå i sentrum (fasader). Bygger delvis på andre kulturminnegrunnlag.

<https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/avdelinger/byantikvaren/9671/article-107443>

Konsekvensutredning (KU) for Bybanen sentrum- Åsane (2013)

Konsekvensutredningen ble laget av Norconsult etter gjeldene retningslinjer for konsekvensutredninger og er svært omfattende. Konsekvensutredningen utreder også historiske verdier, f.eks berørt middelaldergrunn.

<http://bergensprogrammet.no/bybanen/utredning-og-dok>

Tilleggsutredninger KU, deri KU iht ICOMOS sin anbefalte metode (2013)

Etter ønske fra Fylkeskonservatoren, laget også Norconsult en tilleggsutredning, med vekt på potensiell barrierevirkning, som fulgte ICOMOS sin anbefalte metode for konsekvensutredninger i verdensarvområder.

http://bergensprogrammet.no/wp-content/uploads/2013/09/010_Tilleggsnotat_01_Barriereeffekt_Bryggen_2013-10-07.pdf

Kulturminnegrunnlag under arbeid

I forbindelse med reguleringsplanarbeidet for Bybanen mot Åsane, lages det nå en rekke nye kulturminnegrunnlag. Disse er planlagt ferdige i løpet av vinteren 2018/2019 med levering av kulturminnegrunnlag for delstrekning 1 (Kaigaten- Sandbrogaten) i desember 2018.

SAMMENFATNING AV RAPPORTER OG UTREDNINGER

Utredningene nevnt over understreker alle de svært høye kulturminneverdiene som knytter seg til det berørte kulturmiljøet. Dette gjelder både i det overordnede kulturmiljøet med det urbane landskapet og strukturene i det, og i de mindre kulturmiljøene som til sammen utgjør strekket Torgallmenningen – Bergenhus. Heri verdensarvstedet Bryggen med sin erkjente internasjonale kulturminneverdi. Også sårbarheten for endringer trekkes frem, og betydningen av at nødvendige endringer gjøres på kulturminnenes premisser. Dette gjelder også de åpne arealene i området.

Andre skriftlige kilder

Der finnes en rekke skriftlige kilder med beskrivelser og dokumentasjon av området:

- Litteratur. Litteraturlisten bak er ikke uttømmende, men kan være et godt utgangspunkt.
- Ulike historiske kunstneriske avbildninger/prospekter (Dreyer, Dahl m.fl)
- historiske kart (Flere kart er digitalt tilgjengelige på www.bergenskart.no)
- Også universitetsbibliotekets billedsamling kan være en viktig kilde til kunnskap: Universitetets billedsamling (<http://marcus.uib.no/home>).
- Digitalt museum har en stor samling foto som er digitalisert, av blant annet bygninger: <https://digitaltmuseum.no/>
- Universitetsmuseene har en stor digitalisert fotosamling med bl.a. foto av middelaldergjenstander funnet i Bergen og fra Bergen by: <http://www.unimus.no/foto/#/>
- World Heritage Centre. Om verdensarvlisten og Bryggen som verdensarvsted <https://whc.unesco.org/en/list/> og <https://whc.unesco.org/en/list/59>

Gottberg, kart over Bergen 1772

(Ill: Bergen kommune)

KONKURRANSEPROGRAMMET FOR

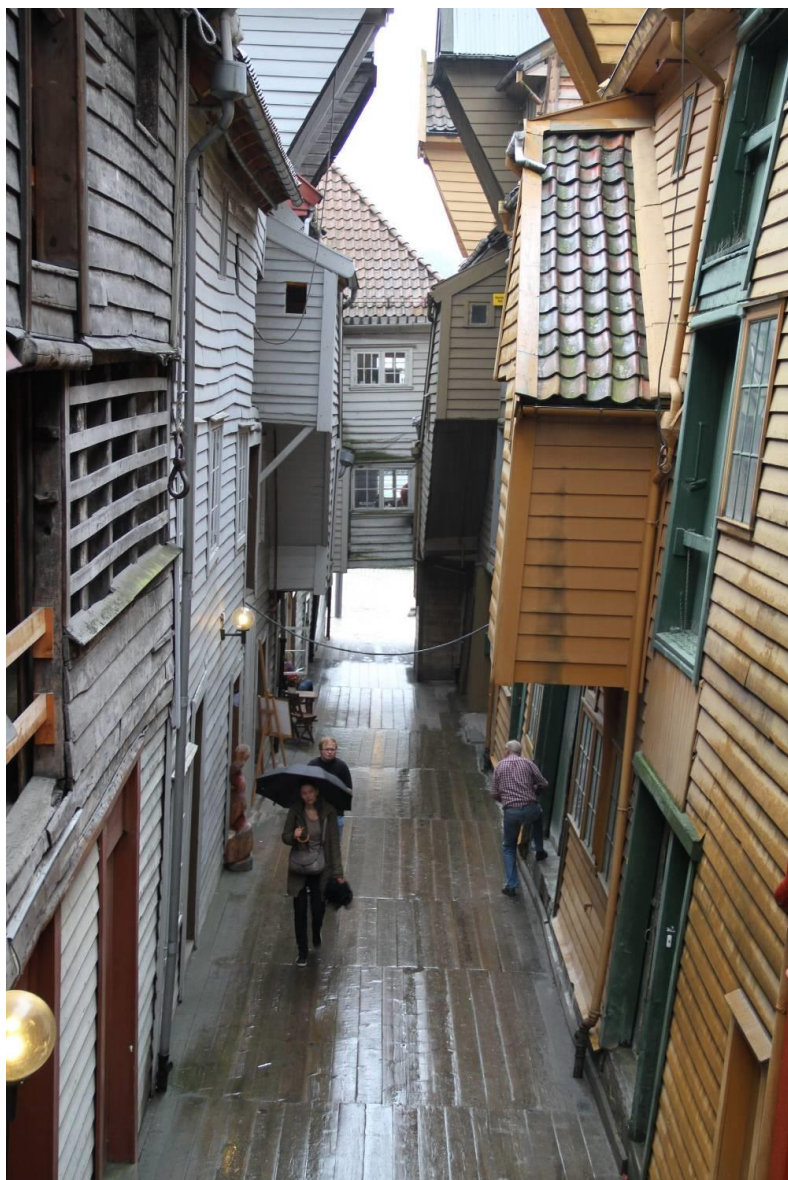
BEGRENSET PLAN- OG DESIGNKONKURRANSE FOR DELER AV VÅGEN I BERGEN

Bergen kommune inviterer til en begrenset plan- og designkonkurranse i forkant av reguleringen av Bybanen til Åsane. Dette notatet er bakgrunn for utformingen av konkurranseprogrammet. Konkurransområdet omfatter byrommene fra Torget til Bryggen. I konkurranseprogrammet legges noen ambisjoner for Vågen: «Vågen skal styrkes som et vitalt møtested med tydelig historisk dybde, der havn, torg, bybane og kulturminner sammen skaper et godt og bærekraftig byliv for innbyggere og besøkende.» Videre sies det i programmet at utformingen og organiseringen av byrommene skal gi et nært og rikt forhold til områdets historie og kulturminner og et sterkere lokalt eierskap til

verdensarvstedet, samt styrke allmenningsstrukturen og forsterke sammenhengen fra sjøen til de bakenforliggende bygater. Konkurransområdet er begrenset til området fra Torgallmenning til Bryggen, inklusive Nikolaikirkeallmenning og overgangene til de andre allmenningene i området. Konkurransens hovedoppgave er en helhetlig plan og et forslag til byromsutforming for deler av Vågen, der Bybanen er integrert i kulturmiljøet. Forslaget skal vise hvordan byrommene skal utformes for å ivareta og styrke opplevelsesverdien av Vågen som kulturmiljø og Bryggen som verdensarv, øke attraktiviteten og stimulere til mangfoldig bruk av Vågen og sikre god kommunikasjon og trafiksikkerhet for alle trafikantgrupper.

Verdensarvstedet Bryggen

(Foto: Byantikvaren, Bergen kommune)

ARBEIDSGRUPPENS DRØFTINGER

Kulturminnefaglig gruppe har gjennomført flere arbeidsmøter fra våren 2018. Gruppen har hatt grundige drøftinger rundt både muligheter og utfordringer knyttet til bygging av bybane gjennom sentrum og forbi verdensarvstedet Bryggen. Utfordringer i form av barrierevirkninger, både visuelt og fysisk, er vel kjent. En forutsetning for å forstå hva Bryggen er, og har vært, er tilknytningen til sjøen. Torget har vært byens «hjerte» i århundrer, både fysisk, sosialt og politisk, og har hatt sin nåværende plassering i mer enn tre hundre år. Vågen er i seg selv en sterk identitetsmarkør for Bergen, bergensere og regionen for øvrig. Det var sjøveien man kom til Bergen. Sjøen nådde man også fra land gjennom allmenninger, passasjer og gater, og hele byen er rettet mot sjøen og internasjonale farvann. Samtidig

var Bergen helt fra middelalderen et kongesete og en pulserende stor by med mye kommunikasjon også på langs av Vågen.

Den gamle ferdselsveien fra Kongesetet på Holmen, senere Bergenhus, til Alrekstad sør for byen, som delvis følger dagens Kong Oscars gate, de gamle vekterrutene, og ferdselen mellom havnekarteret på Bryggen og Vågsbunnen med alle sine nødvendige byfunksjoner har fremdeles lesbare spor, som gjør at man fremdeles i dag kan gå i de samme gater og allmenninger som i middelalderen. Med stående middelalderkirker og ruiner av andre middelalderbygninger blir historien slik levende og tilstede i byens hverdagsliv.

En bærekraftig by er i sin karakter i konstant endring som følge av de kulturelle og sosioøkonomiske endringene i samfunnet, og ikke minst som følge av nødvendige klimatilpasninger og miljøhensyn. Endring gir alltid utfordringer med tanke på bevaring av viktige kulturminneverdier, men endring gir også nye muligheter til å løfte frem de samme verdiene og gi dem nye rammer og ny relevans for kommende generasjoner. I dette ligger det et handlingsrom som kan utforskes.

Gruppens drøftinger kan sammenfattes i noen hovedpunkter:

konkrete innspill til konkurransen

- I konkurransens titteloverskrift må det fremgå at konkurransens hovedoppgave er å føre Bybanen gjennom dette historiske området.
- Visualiseringer og illustrasjoner som viser ulike årstider og situasjoner er nødvendige.
- Autentisitet og integritet: Konkurransforslagene bør ha med idéer som ivaretar fortiden og samtidig tar del i en historisk utvikling. Det skal bygges noe for fremtiden. Samtidig må autentisiteten i det bestående optimaliseres, og opplevelsesverdien og integriteten til verdensarven styrkes.
- Belysningsplan bør være del av konkurransen. Det må lages en belysningsplan der belysning også brukes aktivt for å vise historien. Det bør vurderes å stille kompetansekrav i lysdesign for å sikre dette.
- Modeller/3D løsninger for å illustrere bør vurderes.
- Vurderingskriterier må vektlegge løsninger som best ivaretar kulturminnene og kulturmiljøet.
- Konkurransområdet ligger innenfor fredet bygrunn med begrensninger på hva som kan gjøres av tiltak. Det må forutsettes at lover, bestemmelser og konvensjoner knyttet til forvaltningen av kulturminneverdiene er kjent for deltakere. Det må derfor stilles adekvate kulturminnefaglige kompetansekrav til deltakere og til jury.

- For å sikre tilgjengelighet og aktivitet til Bryggen, bør det vurderes et bybanestopp som ligger utenfor verdensarvstedet, men nærmere nordsiden av Bryggen (f.eks Slottsgaten). Det bør da vurderes en enklere utforming på dette stoppet slik at ikke stoppet i seg selv blir en visuell barriere.

Premisser som må legges til grunn for forslagene

Generelt:

- Hovedoppgaven er å finne gode løsninger for bybanen over Torget og Bryggen på en måte som tar utgangspunkt i de historiske verdiene. Kulturminneverdier er ikke prissatte konsekvenser, men like fullt vesentlige verdier som det skal tas hensyn til.
- Den levende byen er i sin karakter dynamisk og under konstant utvikling. Det er derfor viktig med handlingsrom i møtet mellom visjon og virkelighet. Dette må likevel være innenfor rammer som vernestatus, historiske og fysiske kriterier, lovverk, bestemmelser og internasjonale konvensjoner gir.
- Løsningene skal styrke lesbarhet og opplevelsesverdiene knyttet til de historiske kvalitetene. Det må derfor sikres at disse kvalitetene blir synlige og tilgjengelige ved overordnede linjer som angir et bylandskap skapt av en lang historisk utvikling.

Formidling:

- Forståelse for, og kunnskap om, kulturmiljøet Vågen med verdensarvstedet Bryggen, Vågsbunnen og Bergenhus, og fortellingene om dette kulturmiljøet, er vesentlige for å ta vare på verdiene og styrke identitet og tilknytning for byen og regionen. Det er derfor viktig å tilrettelegge for slik formidling gjennom ulike medier og kunstuttrykk også ute i byrommene. Dette må gjøres uten at man hindrer mangfoldig bruk av området.
- Ivaretagelse av de fysiske kulturminnene er en viktig premisse. Immaterielle kulturminner er viktige for å forstå dagens situasjon og bør løftes frem og synliggjøres.
- Den historiske aksen mellom det første torget på Nikolaikirkeallmenning (Breidaallmenning), den gamle rådstuen (Rådhusruinen) – og Nikolaikirken (borte i dag) må løftes frem. Rådhusruinen må gjøres mer synlig og visuelt tilgjengelig. Likeledes kan torget som fysisk, sosial og politisk møteplass gi utgangspunkt for detaljutforming.
- Byromsgulv åpner også for at man gjennom utforming viser og formidler historien. Gruppen anbefaler at man i konkurranseforslagene ser på mulighet for å synliggjøre arenaer i bygulvet og skape fysiske rammer for historieformidling gjennom ulike medier.

- I utformingen av disse viktige kulturmiljøene er materialbruk i gategrunn, byrom og møblering av vesentlig betydning. Her bør høy kvalitet og tradisjonelle materialer tilstrebes.

Barrierer

- I dag er det allerede mange barrierer langs bybanetraseen som hindrer oss i å forstå og bruke byen. Barrierevirkninger må i størst mulig grad unngås og reduseres ved ny utforming.
- Bergen har blikket mot sjøen og Vågen er en levende havn. At det forblir slik, er viktig for forståelsen av den kontinuerlige historien. Utformingen og bruken av byrommene, inklusiv kaiene, må ikke være til hinder for dette. Barrierevirkning, heri visuell barrierevirkning, må derfor reduseres til et minimum og det må vises en forståelse for sjøen og Vågens betydning for Bergens identitet.
- Bryggen er uløselig knyttet til sjøen. Synskontakt mellom Vågen og Bryggens bebyggelse er derfor vesentlig for ikke å miste opplevelsen av Bryggens beliggenhet ved sjøen. Kotehøyder, med tanke på blant annet banelegeme, er derfor av vesentlig betydning. Det bør tilstrebes en lavest mulig økning av kotehøyde i forhold til dagens kai, og god fysisk tilpasning av økningen både mot kai og bebyggelse. Virkningen av økt kotehøyde må vises tydelig gjennom modell/visualiseringer.
- Designelementer og møblering må ikke skape nye faste barrierer der det ikke er nødvendig utfra hensynet til samfunnsikkerhet.
- I vurderingen av kontaktledningsnett må en se på løsninger der en unngår master, eller der kontaktledningsnett ses i sammenheng med annen designet infrastruktur, som belysning og skilting. Det er vesentlig å redusere visuelle barrierer til et minimum.
- Gjerder og andre fysiske hindringer må unngås.

Bryggen og bebyggelsen

- I konkurranseforslaget må området foran Bryggen gis en utforming som tar hensyn til at gårdene på Bryggen gradvis vil endre høyde (heves) gjennom restaureringsarbeidet. Dette arbeidet vil gå over lang tid og krever derfor fleksibilitet.
- Den øvrige bebyggelsen i konkurranseområdet innehar stor tidsdybde og spenner over flere århundrer. Området, med bebyggelse, har nasjonal interesse og kulturminneverdien er høy både for det enkelte kulturminnet og kulturmiljøet samlet. Konkurranseforslagene må speile en dypere forståelse av dette.

Allmenninger og ferdselsårer

- Allmenninger møter Vågen og de tverrgående historiske ferdselsårene. Det er vesentlig å styrke disse møtepunktene og bylandskapet knyttet til de langstrakte allmenningene og sjøen. Særlig møtepunktet for Vetrilidsallmenning med Finnegården, Torget og Vågsbunnen, historiske kommunikasjonslinjer og sammenhengen med både Bryggen og Bergenhus bør gis oppmerksomhet.
- Bergen har historisk alltid vært en «gåby», en by formet på fotgjengeres premisser og i en menneskelig skala. Det er viktig å styrke de historiske ferdselsårene mot ulike målpunkt som Bergenhus, Vågsbunnen, Torget, Rådhuset, Strandsiden og ferdselsårer som ledet ut av byen.
- Sammenhengen mellom Torget og Torgallmenningen er i dagens situasjon forstyrret av mange visuelle og fysiske barrierer. Denne sammenhengen mellom vår største allmenning og Torget/Vågen bør styrkes og løftes frem igjen.
- Også sammenhengen mellom Vågsbunnen, med sin middelalderstruktur, og Vågen bør vektlegges. Likeså sammenhengen og ferdselen mellom Vågsbunnen, Bryggen og Bergenhus festning.

Vågen, kaiene og Torget

- Åpne areal har høy kulturminneverdi i det historiske Bergen. Dette gjelder også vannflate, kaier og kaikanter. Inngrep i kaikantene, eller i sjø, bør unngås eller begrenses.
- Bergen har blikket mot sjøen, og Vågen er en levende havn. At det forblir slik, er viktig for forståelsen av den kontinuerlige historien. Utformingen, og bruken, av byrommene, inklusiv kaiene, må ikke være til hinder for dette.
- Torget er historisk en del av et internasjonalt handelsnettverk, som også Bergens oppkomst og utvikling er tuftet på, og må gis særlig oppmerksomhet. Torget har historisk vært en viktig sosial og fysisk møteplass.
- Kulturmiljøet rundt Vågen skal brukes til hverdag og fest og gjennom alle årstider. Kulturmiljøet skal være en integrert del av det lokale bylivet for alle aldersgrupper, slik det alltid har vært. Dette styrker opplevelsen av identitet, trivsel og lokalt eierskap til byen og historien.

LITTERATUR OG DIGITALE KILDER

Ersland, Geir Atle: «Verdsleg makt og byfolkets torg», *Byens konstruksjon*. Oslo 2011

Ersland, Geir Atle: «Kjøpmannsstuen og Bergens sentrum i middelalderen», i *Das Kaufmannshaus. Det hanseatiske Museums skrifter nr. 30*. Bergen 2011.

Ersland, Geir Atle: i *Tryti, Anna Elisa (red): «Frå mellomalderallmenning til brannallmenning»*, i *Allmenningen – det urbane fristed*. Bergen byformsenter. Bergen 2002.

Fett, Tryggve, Gjerstad, Jo og Sandvik, Sigurd (red): «Torget i Bergen – fra opphavet til 1733», i *Gamle Bergen årbok 2012*. Bergen 2012

Hansen, Gitte: Om folk som ristet 'freakke' runeinnskrifter i middelalderens Bergen:

<http://www.norark.no/innsikt/freakke-runeristere-i-middelalderens-bergen/>

Hansen, Gitte: Om kammer og kammakere i 1100-tallets Bergen: <http://um.uib.no/middelalder/html/index.html>

Hansen, Gitte (red.): Om drikkeglass fra 1300-1700-tallets Bergen: <http://glass.app.uib.no/>

Hansen, Gitte: 2005: *Bergen c 800-c 1170, The Emergence of a town*. Bryggen Papers main Series, vol. 6.

Fagbokforlaget. Bergen. (https://www.academia.edu/31049622/Bergen_c_800-c_1170_The_emergence_of_a_Town_2005_Full_Pdf_THE_BRYGGEN_PAPERS_Main_Series_No_6)

– 2010: New Pathways for 12th century Women in Bergen, Norway? In: Liv Helga; Hjørungdal Dommasnes, Tove; Montón Subías, Sandra; Sánchez Romero, Margarita; Wicker, Nancy L. (ed.): *Situating Gender in European Archaeologies*, page 245-60. Archaeolingua. Budapest.

https://www.academia.edu/1467499/New_Pathways_for_Women_in_Twelfth-century_Bergen_Norway

– 2015: Sko, kammer og klær - En nedefrastudie av bergensernes økonomiske evne på 1100-tallet. In: Terje Brattli, Jon Anders Risvåg and Ragnhild Berge (eds.): *Inn i fortida - ut i verden - i museet!* Vitark, vol. 9, page 36-53. Museumsforlaget, NTNU Vitenskapsmuseet and Vitark. Trondheim.

https://www.academia.edu/26460475/2015_Sko_kammer_og_kl%C3%A6r_En_nedenfra-studie_av_bergensernes_%C3%B8konomiske_evne_p%C3%A5_1100-tallet

Helle, Knut: *Kongssete og Kjøpstad. Fra opphavet til 1536*. Bergen bys historie, vol. 1. Universitetsforlaget. Bergen(1982)

Marstrander, Lyder: En almenning i Bergen. I Gudmundur Olafsson (red.): *Hus, gård och bebyggelse. Föredrag från det XVI nordiska arkeologmötet*, Island 1982. Pjodminjasafn Islands, Reykjavik 1983. S. 121-132.

Rindal, Catrine: Bergens første kvinner. Interview med gitte hansen i tidskriftet Replikk (tidskrift for human og samfunnsvitenskap Vår 2016, vol 41 Tema Mat).

https://www.academia.edu/33261121/Bergens_f%C3%B8rste_kvinner_Interview_m_Gitte_Hansen_i_tidskriftet_Replikk_Tidsskrift_for_human_og_samfunnsvitenskap_V%C3%A5r_2016_vol_41_Tema_Mat_av_Catrine_Rindedal

Rytter, Jens og Schonhowd,Iver (eds.): «The history of Bryggen until c. 1900», in *Monitoring, mitigation, managment – The groundwater project- safeguarding the world heritage site of Bryggen in Bergen.*

Riksantikvaren. Oslo 2015

Lov om kulturminner: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>

Nyttig veiledning og publikasjoner fra Riksantikvaren <https://www.riksantikvaren.no/Veiledning/Publikasjonar>

Nettside for Prosjekt Bryggen <http://prosjektbryggen.no/>

VEDLEGG:

OUTSTANDING UNIVERSAL VALUE

Bryggen på verdensarvlisten: <https://whc.unesco.org/en/list/59/>

Brief synthesis

Bryggen is a historic harbour district in Bergen, one of North Europe's oldest port cities on the west coast of Norway which was established as a centre for trade by the 12th century. In 1350 the Hanseatic League established a "Hanseatic Office" in Bergen. They gradually acquired ownership of Bryggen and controlled the trade in stockfish from Northern Norway through privileges granted by the Crown. The Hanseatic League established a total of four overseas Hanseatic Offices, Bryggen being the only one preserved today.

Bryggen has been damaged by a number of fires through the centuries and has been rebuilt after every fire, closely following the previous property structure and plan as well as building techniques. Bryggen's appearance today stems from the time after the fire in 1702. The buildings are made of wood in keeping with vernacular building traditions. The original compact medieval urban structure is preserved with its long narrow rows of buildings facing the harbour, separated by narrow wooden passages. Today, some 62 buildings remain of this former townscape and these contain sufficient elements to demonstrate how this colony of bachelor German merchants lived and worked, and illustrate the use of space in the district. It is characterized by the construction of buildings along the narrow passages running parallel to the docks. The urban units are rows of two- to three-storey buildings signified by the medieval name "gård". They have gabled facades towards the harbour and lie on either one or both sides of the narrow passages that have the functions of a private courtyard. The houses are built in a combination of traditional timber log construction, and galleries with column and beam construction with horizontal wooden panel cladding. The roofs have original brick tiling or sheets, a result of fast repairs after an explosion during World War II. Towards the back of the gård, there are small fireproof warehouses or storerooms (*kjellere*) built of stone, for protection of special goods and valuables against fire. This repetitive structure was adapted to the living conditions of the Hanseatic trading post. The German merchants took up winter residence in the small individual wooden houses and the storerooms were used as individual or collective warehouses. A true colony, Bryggen enjoyed quasi-extraterritoriality which continued beyond the departure of the Hanseatic merchants until the creation of a Norwegian trading post in 1754, on the impetus of fishermen and ship owners of German origin. Today, Bryggen is a significant part of the historic wooden city of Bergen.

Criterion (iii): Bryggen bears the traces of social organization and illustrates the use of space in a quarter of Hanseatic merchants that dates back to the 14th century. It is a type of northern "fondaco", unequalled in the world, where the structures have remained within the cityscape and perpetuate the memory of one of the oldest large trading ports of Northern Europe.

Integrity

Only around a quarter of the original buildings that existed in Bryggen remained after demolitions at the turn of the 19th century and several fires in the 1950s; the property is comprised of these remaining buildings. Notwithstanding, the medieval urban structure is maintained and the buildings include all elements necessary to demonstrate how Bryggen

functioned: offices and dwellings at the front, warehouses in the midsection and assembly rooms (“Schøtstuer”), kitchen facilities and fireproof stone cellars at the back.

Bryggen can be experienced as an entity within a larger harmonious urban landscape. It is connected more closely to the areas of small wooden dwellings beyond Bryggen and in the medieval city centre than to the larger 20th century buildings in its close proximity.

The risk of fire, excessive numbers of visitors as well as global climate changes with more extreme weather and possibly higher sea levels are some of the potential risks Bryggen faces today.

Authenticity

The Hanseatic period at Bryggen ended long ago, but the Hanseatic heritage is documented through buildings, archives and artefacts which are well preserved for posterity. There are also series of architectural surveys of the buildings from 1900 onwards.

The preservation of the buildings commenced on a larger scale in the 1960s and had made major progress by 1979, the year of inscription on the World Heritage List. Some buildings at the back were moved in 1965 to create an open area for fire emergencies, but no further changes have been made to the urban structure since. The solutions and methods chosen have been well documented, and limiting the replacement of original materials has been an objective. Bryggen is built of wood, which is subject to rot, insect attack and ageing. Since 2000, there has been an increased focus on maintaining original methods and building materials in the restoration, with careful consideration given to the choice of material, paint, plugs, nails, etc. and the use of original tools as far as possible.

As the activity at Bryggen decreased after 1900, the buildings became derelict. However, from the 1960s the former trading in stockfish and commodities was gradually replaced by small arts and crafts businesses. An increase in the number of visitors has led to the establishment of restaurants and tourist businesses. This has resulted in inevitable changes in the spirit of the place, particularly along the front facades, whereas the atmosphere of the Hanseatic period can still be sensed in the more secluded area further back.

Protection and management requirements

Bryggen, including its cultural deposits, is listed pursuant to the Norwegian Cultural Heritage Act and is also protected through the Norwegian Planning and Building Act. The adopted protection plan includes an extensive area that functions as a buffer zone.

Bryggen is privately owned and the majority of the buildings are owned by the Bryggen Foundation, which was established in 1962 with the objective of preserving Bryggen. The remaining owners have established a separate association to secure their interests. The stakeholders at Bryggen collaborate in different constellations of owners and authorities.

"The Bryggen Project" was established formally in 2000. This is an extensive and long-term project for monitoring, safeguarding and restoring Bryggen, including both archaeological deposits and standing buildings.

Bryggen is managed according to a management plan that is revised regularly. A fire protection system with detection and suppression has been installed and is continually being improved. Climate conditions are a key issue and measures have been taken to prepare for future changes. Possible impacts resulting from tourism are monitored.

There is ongoing pressure for urban development in the vicinity of Bryggen. Any development which may have visual impact on the World Heritage property is monitored closely by the cultural heritage authorities.